
ROMA HUKUKUNDA AİLE KURUMU

I. Başlangıç. — II. Dinî bir teşekkül olarak Roma ailesi. — III. Romalılarda evlenme. — IV. Roma ailesinde baba ve anne. — V. Çocuklar. — VI. Aile isimleri. — VII. Roma evi. — VIII. Köleler. — IX. Bozulma sebepleri.

I.

I. BAŞLANGIÇ. — II. DİNİ BİR TEŞEKKÜL OLARAK ROMA AİLESİ.

I. BAŞLANGIÇ. — Roma tarihinin mucizevî inkişafının, ve İtalya kavimleri arasında küçük, karanlık ve fakir bir halk kitlesinin birdenbire savvet ve azametın en yüksek derecelerine varmasının hikmet ve sebeplerini araştırmak isteyenler pek büyük müşkülât karşısında kalırlar. Albani tepelerinin etekleriyle aşağı Tiber'in kısa bir parçası arasında sıkışmış kalmış olan bu pek küçük insan kitlesi tarihin karşısına, başka bir milletin içinde yaşadığını hiç zannetmediğim bir fakirlik ve zaruret şeraiti arasında çıkıyor. Tekesürü için muhtaç olduğu vasıtadan bile mahrum olduğu, ve binaenaleyh kız kaçırma gibi bir şiddete müracaat ettiği başka hiç bir kavim için söylenmemiştir. Ve şayet efsanelerin yerine en ciddi tarihî vesaik ve delilleri nazarı itibara alacak olursak, tarihinin fecrinde bu milletin bırakmış olduğu eserlerden, onun derin sefaletinin vazih tezahüratına tesadüf ederiz. Latium'un ilk mezarları,

İtalyanın diğer her hangi bir mintakasının o devre ait mezarlarından daha fazla derin bir fakirlik eseri gösterirler. İptidaî ve basit bir ev sanayiini teşkil eden topraktan yapılmış adı vazolara nadi-ren bir iki bronz halka veya cam hamurundan yapılmış birkaç bon-cuk ilâve edilebilir. ¹⁾

Toprağın şeraiti de bu büyük sıkıntıya seri bir çare bulacak derecede mükemmel değildi. Mühim bir ırmağın vadisinin methalin-de bulunan Roma'nın vaziyeti oldukça iyi bir ticarî inkişafa müsait olup, toprağın şeraiti de küçük bir ziraatı imkânsız kılmıyordu. Fakat, tabiatın buhisanları da komşu kavımlara nasip olanlardan çok daha aşağı idi; ve bu kavimler bu zenginliklerden, Roma'nın iptidaî bir hayat şeraiti içinden henüz çıkıp kurtulamamış olduğu bir zamanda istifade edebilmişlerdi. Bilhassa arazinin darlığı ve fakirliği, herhangi bir ıslah ve terakkinin teminini de imkânsız kılı-yordu. Birkaç kilometre uzakta, dil, medeniyet, ve belki de ırk itibarile Romadan ayrılan, onun dalmî ve biaman düşmanı olan kuvvetli Etrüsk konfederasyonunun akrabaları olan Veii'lilerin ara-zisi bulunuyordu. Roma'nın iktisadî vaziyeti, değil şarkın büyük devletleriyle, fakat yalnız komşu Etrüsk konfederasyonunun veya Siçilya ve aşağı İtalyadaki zengin Yunan kolonilerinin iktisadî va-ziyetleriyle mukayese edilecek olursa, görülecek farkın, bugün Ame-rika Müttehit Devletleriyle Arnavut veya Bulgar kırıallıkları arasındaki farktan daha az derin olmadığını zannediyorum.

Roma milletinin kendi hayatı ve idaresi için vücade getirmiş olduğu teşkilât ta, büyük siyasî bir istikbale doğru gidilmek ümi-dile yapılmış değildi. En yüksek iktidar mevkii, aynı derecede sa-lâhiyeti haiz iki reis arasında taksim edilmiş olup bunların reislik müddetleri de kısa vadelerle tahdit edilmiş bulunuyor, iktidar ve salâhiyetleri dinî kayıtlarla ve bilhassa Augur'lar tarafından birçok manialarla sarılıyor, azaltılıyordu; ve garip ve zararlı bir müessese olup adeta isyanın resmî bir şekli olan halk tribunluğu tarafından da eziliyordu. Bir imperatorluğun teessüs ve teşekkülü için daha az muvafık, hattâ bunun kadar tamamilen menfi bir âlet tasavvur etmek müşküldür. Bununla beraber imperatorluk teşekkül etti, ve

¹⁾ COLINI MENGARELLI: "Notizie sugli scavi", sene 1902, sayfa 155; BONI, aynı eserde, sene 1902, s. 96; sene 1903, s. 128 ve 375; sene 1905, s. 145; sene 1906, s. 5 ve 253; ANTONELLI, aynı eserde, sene 1924 s. 329; PINZA: "Monu-menti primitivi del Lazio", (Monumenti dei Lincei, cilt XV, muhtelif sayfalarda). VON DUAN: *Italische Graberkunde*, Heidelberg, 1924 s. 391 ve müteakip sayfalarda, 458 ve müteakip sayfalarda.

hattâ diğer herhangi bir devletten daha geniş, daha metin ve kuvvetli, daha payıdar ve faideli bir surette.

Beşerî vakaların kâffesinin sebeplerini tayin etmenin müverrih tarafından daima iddia edilemeyecek bir şey olduğunu zannediyorum; cihan hadiselerinin en muazzamı olan bu hadiseyi, mütevazı bir ruhla hakikati araştırarak, ve eserine hayat ve asalet verecek bir samimiyetle anlatarak gösterebilirse tarihçi kendini bahtiyar sayabilir. Romanın, inkişafında yüksek bir teşkilâtın vazih eserleri görülen mucizevî tarihini izaha ise beşerî delillerin kâfi gelebileceğini hiç te zannetmiyorum. Mamafi, evvelce tasmin, tasavvur ve tertip edilmiş olan şeyler bile daima tabii ve mantıkî yollar içinde hareket ve inkişaf eylediklerinden, hakikate sevk edecek hiçbir noktanın tetkikinin ihmal edilmemesi icap eder.

Büyük bir tarihin teşekkülüne muhalif ve gayrimüsait olup hiç te az ve ehemmiyetsiz olmayan bütün bu şartların yanında, muazzam bir binanın sağlam temellerini teşkil etmiş olmaları pek muhtemel olan diğer bazı şeraitin de gözönünde tutulması lâzım geldiğini zannediyorum. Bunlar da sağlam bir ahlâk, yanılmaz bir adalet ruhu, sert bir fazilet ve aileye ve devlete karşı sadakat ve merbutiyet, muvazene ve itidal, dine karşı samimî ve derin bir hürmet gibi meziyetlerdir ki, bu noktalarda Roma milleti hiç şüphesiz eski devirlerin bütün milletlerine tefevvuk etmiştir.

Roma'nın ilk dini basit ve sertti; fakat eski devirlerde tanıdığımız bütün dinler arasında en saf ve en doğrusu idi. Bu dinde biz, Yunan Olimpinde olduğu gibi, mütemadî bir efsane ve hurafat hercümerci içinde, yalancı, hırsız, zinacı, fenakalpli, intikamcı ilâhlara tesadüf etmiyoruz. Fenikelilerde ve Etrüsklerde gördüğümüz delicesine gaddar, karanlık ve korkunç ulûhiyetlere, diğer şark dinlerinde olduğu gibi riyazet ve insanî izmihlâl ifratlarına, ne de karışık ve karanlık dinî teşekküllere tesadüf etmiyoruz; bu dinde biz, ihtimal şahsiyetleri biraz müphem ve muğlak olan fakat insanların bütün iyi faaliyetlerinin, muhtelif zirai işlerin, evin ve aksamının, ocağın, ailenin hakikî hâmileleri olan *numen*'lere tesadüf ediyoruz.

Kendi evlâtlarından şüphelenerek ve korkarak onları parçalayıp yiyen Kronos, çılgın zenperest Zeus, mantıkasız bir derecede vahşî bir katil olan Ares, çocukları oklarla öldürmekten zevkalan ve gafil düşmanlarının derilerini yüzdüren Apollo, insanların felâketlerinden şeytanî bir zevk duyan Tuchulka, bize daha yakın tarihî bir devirde mabetlerde insanların kurban edilmelerini ısrarla isteyen

Moloch gibi ilâhlarla, evin hâimleri olan Lares ve Penates'ler, tarlanın emin bekçisi Terminus, Fides, Honos ve Virtus, Pudicitia ilâhları, ve ateşin müebbeden yanmasında ısrar ederek ailenin ve ırkını pâk ve saf ve devamlı bir surette muhafazasına ve ıstımrarına afifane ve herkes tarafından tazim ve tebcil edilerek nazaret eden Vesta ilâhları arasında nekadar büyük bir uçurum var!

Cemiyet ve devletin ilk esas ve menbaı olan ailenin hayatı da nekadar pâk timsal ve ülkülerin gölgesi altında müstekimane ve temiz bir surette cereyan ediyor! İlk defa bu hazin ve fakir Latium'un bataklıklarla uyuşmuş ve zelzelelerle perişan olmuş katı topraklarını işleyen veya çobanlık yapan bu fakir ve iptidai halk, hemen hemen bil'umum eski milletlerin bütün bu yolsuzluk ve inhirafları içinde, ciddi ve ağır bir aile teşkilâtına varmak için lâzımgelen doğru yolu bulabildi!

Yüksek ve şanlı şerefli semitik milletler, poligamiyi geniş bir mikyasta kabul ediyorlar. Elcezirenin namdar mabetlerinin yüksek ve âlim rahipleri mukaddes fuhşu resmen ilân, tamim ve tatbik ediyorlar; Lidyalılar ve belki de Etrüskler, gayritabiî bir şey olan maderşahililikten, evlâtların aslından emin olmamak zilletine kadar düşüyorlar, Hintte erkeğin vahşî ve gaddar egoizmi dul kadının idamına kadar gidiyor, Mısırdaki ve İranda, neslin pâkliğini vikaye ve idame endişesi ve iptilâsı, yakın akrabalar arasında evlenmek âdetlerinden kızılbaşlığın en iğrenç derecelerine kadar varıyor. Yunanistanda da, kadın ve çocukların hususî yerlerde kapatılması gibi sakim bir âdet ve gimnaz iptilâ ve ifratı süratle büyük karışıklıklara sebep oluyor ve aile bağlarının bozulmasını neticelendiriyor.

Roma ise bekârlığı takbih ediyor, cezalandırıyor; evlenmeyi emrediyor ve onu mukaddes ve muhterem bir kisve altına koyuyor; ve büyük bir ısrar ve şiddetle de tenasül ve tekessürü ve lenmenin gayesi olarak gösteriyor; yalnız monogamiyi tanıyor ve kabul ediyor, aile bağlarının gevşememesine ve bozulmamasına dikkat ve ihtimam ediyor; Pudicitia ve Foecunditas ilâhlarını aynı derecede takdis ediyor; neslin sâf ve temiz kalmasına dikkat ediyor, bu hususta her türlü hile ve desiseyi cezalandırıyor; hattâ kocanın zinacı karısını affetmesine bile mani oluyor.

Ve, bir taraftan kadını ailenin bir kızı sıfatıyla, "*filiae loco*," suretinde kocanın hüküm ve idaresi altına koymakla beraber, diğer taraftan da, içine girdiği ailenin reisesi olmuş olan kadına en bü-

yük şeref ve haysiyeti, en büyük haşmeti bahşediyor, onu tam bir surette bütün evin sahibesi, hanımı yapıyor; izzetinefsini incitecek bir surette muhafaza altına almıyor, ve, herkesin hürmet ve riayetine mazhar olduğu için onun serbestçe sokağa çıkmasını da mümanaat etmiyor. Herkesin Romalı kadına karşı gösterdiği bu hürmet te, Ortaçağ sosyetelerinin kadınlara gösterdiği daima hafifçe zendost olan hürmetten temamile başka, ancak anneliğin telkin ettiği hürmetkâr ve minnettar bir sadakatin eseridir.

Kocanın ve zevcenin yanında ailenin evlâtları, onların daimî ve tam bir hükmü, *patria potestas*'ları altında yaşıyorlar, ve bütün bunları birleştiren muhabbet ve şafkat bağı da mukaddes ve dinî "*pietas*," kelimesile ifade ediliyor.

İnsanî hassa ve iktidarların geniş, kat'î ve tam bir surette inkişafını istihdaf eden Yunan âlemi bir kahraman tipi yarattı: vasatî insanlardan yüksek, güzel, bazan iyi kalpli olan, hemen hemen hiç âdil ve doğru olmayan, kendi yüksekliğin irişilmez şahikalarında ekseriya münzevî ve semeresiz yaşayan bir kahraman tipi. Roma ise, ciddi, âkil, sebatlı, âdil, dikkatli olan, ve *gens*'in ulviyet ve kudsiyetinin, onun eserinin beka ve istimrarının kudretli muhafızı olan *paterfamilias* tipini yarattı.

Daha sonra gelen huristiyan medeniyeti, hemcins karşı daha yüksek ve geniş, hemen hemen fevkalbeşer bir aşk duygusile mürsil ve misyoner tiplerini ortaya koydu. Fakat esasen *paterfamilias*'tan, milletlerin ve orduların âdil reislerini vücade getirmek güç değildi.

II. DİNİ BİR TEŞEKKÜL OLARAK ROMA AİLESİ. — Roma ailesinin birliğini temin eden başlıca telekkiler, Arian âleminin ailelerinde olduğu gibi, bilhassa ocak ve ölü teabbüdü gibi iki ibadet şekli üzerine müesses olan dinî telekkilerdir.

İlk defa uzak bir ceddin elile alevlenmiş olan, ve onun ebedî bir hatırası ve iyiliği olarak her evde yanan, her evde hiç sönmeden devam eden ateş, ulûhiyetin hakikaten canlı ve devamlı bir timsalidir. Bu ateş, insanın devamlı bir ihtimamına lüzum gösteren iptidai ihtiyaçlarının birincisi olup, ekmek ve su ihtiyacından ziyade iptidai ve göçebe ailenin nihayet bir yerde tevakkuf etmesinin ve binaenaleyh bedeviliğe nihayet verilip sabit bir ikametkâh

teessüsünün ilk menşe ve sebebidir. Daima yanan bu ateş, ırkın beka ve istimarının timsalidir. Bu temiz ve saf ateş ailenin ahlâkının muhafız ve müdafiidir; çünkü onun etrafında ancak temiz ve nezih şeyler mevcut olabilir. Sabahleyin uyanan bir kimsenin ilk düşüncesi ve ilk selâmı ocağa teveccüh eder; aile efradı yemeklerini yemek için onun etrafında toplanırlar; ocağa lâzımgelen tekaddüme yapılmadan yemeğe başlanılmaz. Bekâr ve sefih olan Horatius bile (*parcus deorum, cultor et infrequens*) bu pek eski dinin cazibesinden kendini alamıyor, villâsında kaldığı zamanlar yemeklerini Prisk âdeti mucibince Lari'lerin önünde, kendi kölelerinin evlerinde doğmuş olan çocuklarıyla birlikte yiyordu: *ante Larem proprium vescor, vernasque procaces pasco libatis dapibus.* (HORAT. Sat. II,6, 6).

Ve, birçok ailelerin bir yere toplanmasıyla şehir teşekkül ve teessüs ettiği zaman da, bunun kendi başına bir ateşi oluyor, ve bu ateşi ebediyen idame etmek için Roma yeni bir müessese vücude getiriyor. Halkın en nezih ve asil aileleri arasından seçtiği altı bâkireye bu mukaddes vazifeyi tevdi ediyor, onlara en büyük şeref ve salâhiyeti bahşediyor, onları salâhiyetlerin üstüne çıkarıyor, ve bütün bu imanı, lâtin prisklerinin sert çehresinde nekadar asil, temiz ve nefis bir ruhun saklı olduğunu gösteren yüksek, nezih, tatlı ve şairane bir hava ile sarıyor¹⁾.

Aile teşkilâtının diğer bir esası da kendi ölülerinin takdisidir. Ölüm, ilk insanların müteessir ve mebhut rularının karşısına çıkan ilk büyük, vaka, büyük sır oldu. Çok yüksek ressam Piero della Francesca'nın Arezzo'da, San Francesco kilisesinde bulunan ve Hazreti Adem'in ölümünü tasvir eden muazzam ve muhteşem eserinde görülen o cansız vücudun etrafına toplanmış olup o dakikanın ulviyetini yaşayan insanların yüzlerinde okunan teessür ve korku ile karışık hayret hissi, hiç şüphesiz, ruhî intikalın en harikulâde bir şaheseridir.

Fakat bu hayret ve teessür hiçbir millette hemcinsin ölümünden sonra da hayatının devam etmesi ümitlerinin tamamile terki manasını ifade etmesi. Hiçbir insan kitlesi, son çare olarak, kendi izmihlâl ve harabisinin katiyetini gözönüne getiremedi. Ölülerin hayallerinin rüyada tekrar görülmeleri yıkılmaz bir iman yaşattı; bu iman olmadan da, medenî hayatın seyri kabil değildi.

¹⁾ Vesta dini hakkında WISSOWA'yla karşılaştırmız: *Religion und kultur der Römer*; GIANELLI: *Il sacerdozio delle Vestali*, Firenze, 1913.

Sakin, müdebbir, hayatın cüretlerinden adetâ çekinen ve nazariyata meyyal olmayan Roma ruhu ölümlerin kadrini idrakta çok yükselmedi.

Beşerî hayattan pek çok farklı hayatlar, uzak saadetsizlikler, bir tek dinî esasa imtisal, ruhun muhtelif hayatlar ve şekiller arasından geçmesi gibi şeyler tahayyül etmedi; ölüyü tekrar hayatı iade edecek ve ona, öteki dünyanın korkunç yolunda adım adım refakat edecek karışık ve muğlak ibadet usul ve şekilleri tasavvur ve tahayyül etmedi. Ölümleri için mütevazı bir mezar hayatı, asıl dünya hayatından daha donuk, daha souk bir hayat tasavvur etti; işte bu korkunç mezar hayatındakilere de henüz hayatta bulunanların yardımı, hizmeti lâzımgeliyordu. Hakikatte, cismanî bir hayat şekli mevcuttu; fakat bu, vücuda, öldükten sonra da bağlıydı. Şu halde bu vücudun, hiçkimse tarafından rahatsız edilmeyeceğine emin olduğu bir yerde istirahat etmesi, ve ona timsalî ve mahdut miktarlarda yiyecek ve içecekten ibaret ikram ve hizmetlerde bulunması lâzımdı. Ölünün ruhunun istirahati için mezar elzem ve zarurî bir ihtiyaç teşkil ediyordu; bu mezardan mahrum olmak ölünün kendisinden ziyade fena ve çekinilecek bir şeydi, çünkü daimî bir endişe ve rahatsızlığı ebedî bir bedbahtlığı mucip oluyordu.

Bütün geniş aryan ailesi bu noktada hemfikirdir. Bunun için Homiros'un şüirlerini, ölümlere yapılması lâzımgelen cenaze merasiminin ihmalinin tevhit ettiği korku ve dehşeti, Hektor'un cesedinin katili tarafından iadesi için Priam'ın yaptığı duaları, adak ve kurbanları, bütün bunları hatırlamağa lüzum yoktur. Tarihin ilerlemiş zamanlarında, Arginuse deniz muharebesinden muzaffer dönen Atina generalleri, denize düşen cesetlerin toplattırılması için yapılması kabil olan tedbirleri ihmal ettiklerinden, yalnız şerefli bir istikbalden mahrum edilmekle kalmıyorlar, aynı zamanda ölüme de mahkûm ediliyorlar. Roma tarihinde, ve nisbeten bize daha yakın bir devirde, Tiberius Gracchus en siddetli nutuklarından birinde, halk tribunluğu ziraat kanununu teklif ettiği zaman, şu sözlerle halkın heyecan ve galeyanın son derece arttırdığı hikâyeye ediliyor: "Sizin kumandanlarınız, sizi, memleketiniz için, ilâhlarınız için, ecdadınızın mezarları için mücadeleye teşvik etmekte sizi aldatıyorlar. Bukadar Romalı arasında kimin evinin mabedi var? Kim ecdadının mezarını gösterebilir? Siz yalnız birkaç kişinin zenginliği ve debdebesi için mücadele ediyor ve ölüyorsunuz; bütün dünyanın hâkimi olduğunuzu söylüyorlar, fakat kendinizin bir karış toprağınız ve bir yuvanız yok! „ (Plutarch. Ti. Gracchus). Müthiş

muharebelerden sonra nihayet Numantia'yı ve kartacayı, Korinti ezen, mahveden, ve ellerini ve ruhlarını en merhametsiz yağmalarla, tahriplerle ve zarar ve ziyana lekeleyen Roma muhاریlerini, geniş bir refah ve emlak arzu ve düşüncesi, ocak ve mezar ülküsü üzerine teessüs etmiş olan eski zamanların sağlam aile birliği kadar teşvik ve tahrik etmiyor, memleketlerdeki istilâ muharebelerinin yavaş yavaş yıkılmış oldukları bu tatlı aile birliği düşüncesi kadar onların sert göğüslerini tahrik etmiyordu.

Mamafi, ölünün hakikî hayattan daha basit ve mütevazı, daha fakirane bir surette kalması, onun faaliyetinin azalmasına delâlet etmiyordu; bilâkis, henüz hayatta olanların tehakküm ve idaresi altından bir defa çekilen, ayrılan ve bu suretle artık zapt ve raptı gayrikabil bir şey olan ölünün bu sebepten büyük bir kuvvet ve gizli, korkunç bir iktidara malik olması tabii görülüyordu. O, hiç şüphesiz, berhayat bir insandan daha kuvvetli ve daha muktedirdi; yani bir ilâh olması icap ediyor, ve bir ilâh gibi de hürmet görmesi ve kendisinden korkulması lâzımgeliyordu.

Çiçeron, *Maiiores nostri eos, qui ex hac vita migrassent, in deorum numero esse voluerunt*, diyor (De legibus, 11, 55) ve şunları ilâve ediyor: *Leto datos, divos habento* (ibidem, 11, 9). Ölüye kendi adamları tarafından gösterilen bütün bu hürmet ve tâzimata bil-mukabele ölünün de onları himaye ve tesahüp etmesi tabii idi; bu da sadece, ölüyü kendi adamlarına bağlayan tabii aile rabitasının devamından ileri gelmiyor, aynı zamanda daha sakin ve asude bir mezar hayatının devamı için ölünün de ailesi efradının müzaheretine muhtaç olmasından ileri geliyordu ¹⁾. Diğer taraftan da bir zamanlar ailesi efradı içinde ve onlarla birlikte yaşamış olan peder ve büyük pederlerde, ve daha uzak ecdatta, görülmüş veya işitilmiş bukadar ilâhî ve emin kuvvetlere malik olan ailenin henüz berhayat olan efradının da kendilerini himaye ve onlara yardıma daima amade olan bütün bu ölülerin himayesinden istifade etmeleri kendi menfaatleri iktizasındandı.

Ocağın hizmet ve ihtimamlarında olduğu gibi, ölünün ihtiyaçlarının teminiyle de aile efradı mükellefti. Ölü, ced, yalnız kendi ai-

¹⁾ Mezardan ve mezara ait hürmet ve hizmetlerden, ihtimamlardan mahrum kalmış olan ölüler, daimî bir azap ve endişe içinde kalırlar, çekmekte oldukları elem ve ıstırapları izhar ederler, hattâ fena ve zararlı da olabilirlerdi. Buna dair birçok misaller de mevcutmuş. Maktul Caligola'nın cesedi gömülünceye kadar vuku bulan hadiseleri Svetonius şöyle anlatıyor: "satis constat. hortorum custodes umbris inquietatos, nullam noctem sine aliquo terrore transactam., (Calig. . 59).

lesi efradı ile iyi ve kadirdir, yalnız onları himaye eder, onlar için bir tanrıdır; başkaları için hiçbir şey teşkil etmez, yabancıların hizmet ve ihtimamlarından da hoşlanmaz. Mezara şarap takdim etmeğe *parentre* denir; yani hizmet ve ihtimam etmek, *parens*'i hoşnud etmek demektir; binaenaleyh, kelimenin manasından da anlaşılacağı veçhile, *parentare* vazifesini ancak ölünün ailesi efradı, akrabaları yaparlar.

İyilikleri yalnız birkaç kimseye münhasır kalan bir tanrı fikri bizim dinî telekki ve kanaatlerimizden artık çok uzaktır, ve yalnız iyilerin değil de bilûmum ölümlerin aynı derecede mukaddes olması fikri bu dinî kanaatlerimizle kabili telif değildir. Bu iptidai devirlerde, ölünün hayatının iyi veya fena geçmiş olması nazarı itibara alınmaz. İyileri mükâfatlandırın ve fenaları cezalandırın Elissi ve Tartaro fikirleri pagan dünyasında geç intişar etmiş ve daima muğlâk ve tesirsiz kalmışlardır. Ne Roma zamanına ait eserler, ne de klâsik mezar kitabeleri, bütün Ortaçağ hıristiyanlığının şiirle, hitabelerle, güzel sanatlarla okadar mükemmel bir surette ifade ve tasvir ettikleri öteki dünyanın mükâfatlarının verdiği korku hislerine dair hiçbir şeyden bahsetmiyorlar. Hakikatte, bu mükâfat ve ceza fikirleri henüz tamamile kaybolmamış olan o iptidai fikir ve telekkilerle bir tezat teşkil ediyorlardı; iptidai bir ahlâk duygusu ve itikadı, fakat çok sağlam ve kuvvetli bir aile birliği hissi: *ced*, *paterfamilias*, daima şayanı hürmetti, kendi adamları için daima bir tanrıydı.

Bundan başka, iptidai hayatın doğurduğu sıkıntılı zamanlarda, büyük zaruretlerde, gayrikabili iktiham meşekkatlerde, kendilerine de diğerleri gibi itikat edilen büyük mabutların yapabilecekleri yardım ve müzaheret, herhalde, ailenin kendi cetlerinden müteşekkil olup ona akrabalık rabıtalılarıyla bağlı olan diğer küçük mabutların yapacakları himaye ve yardım kadar emin ve katî değildi. Klâsik devrin tanrıları, hemen hemen bütün iptidai dinlerde olduğu gibi, iyi değildiler; insanlara karşı daima ve bilmeceburiye teveccühkâr değildiler. Onların yardımını satınalmak, tam ve doğru bir surette yaptıkları malûm olmayan bazı ayinlerin sihirkâr tesirile istemek icap eder. Dua bir sihir formülüdür. Tanrının kullarını sevdiğini ve onları her zaman, hattâ cezalandırır gibi görüldüğü vakitler bile daima himaye ve muhafaza ettiğini bildiren, tebşir eden o iyi haber, teselli ve rahat veren haber, gurup senin mavi sularının üstünde civar tepelerin gölgelerini uzattığı dakikada yalnız basit ve mütevazı birkaç kişinin işitmiş oldukları o mübarek kelime, ey mukaddes Tiberiade gölü!, birkaç kişiyi muazzam bir medeniyetin ve en büyük imperatorluğun muzaffer hâkimleri yapan o ha-

kikat, o mukavemet edilmez hakikat, klâsik âlemde hiç söylenmemişti. Ne, Nilin mukaddes kıyılarında ne Ellas'ın berrak sahillerinde ne de İtalya'nın ormanlı dağlarında hiçkimse *Pater noster qui es in coelis* diyememiş, demeğe cüret edememişti.

Şu halde, kendi kanlarından çıkmış olan, yaşayan insanlara hayat vermiş olan ve onlardan da kendi hayatlarının sakin bir surette idamesini isteyen ailenin bu küçük ilâhlarından ancak fevkattabia bir yardım ümidi beklenebilirdi. Ve sevkitabiî, şefkat, menfaat, ihtiyaç, dehşet ve korku hisleri bir araya gelip bu aile dinini müesseselerin en kuvvetlisi, en metini haline koyuyorlardı.

Ruhî ve dinî meselelerin ehemmiyetine vazih bir surette vakıf olan Roma devleti, halk teabbüdünün şekil ve zavahirinin mükemmel bir surette teşkil ve tanzimine büyük bir ehemmiyet vermekle, ve bu meseleye, *Collegium pontificum* müessesesinin ihdas ve teşkilile eski devirlerin herhangi diğeri bir devletinden fazla mükemmel bir suretihal vermiş olmakla beraber, devletin bu faaliyeti hiçbir zaman evin hususî teabbüdüne ait noktalarda kendini hissettirmeğe muvaffak olamadı. Evin hududu önünde *pontifex*'in muhterem hüküm ve nüfuzu tevakkuf ediyor, ailenin reisi oranın biricek ve katî hâkimi oluyordu: *suo quisque ritu sacrificium faciat* ¹⁾. *Paterfamilias* çocukluğunda babasından işittiği duaları, formülleri tekrar eder, yaptığı şeyi hirçbir yabancıya göstermeğe ve ona hesap vermeğe mecbur değildir. Evde yapılan adak ve kurbanlar *sacrificia occulta* tesmiye edilirler; her ailenin hâmi ilâhlarına *Penates* ismi verilir, yani evin gizli yeri olan *penetralia*'daki *penus*'ta bulunan ilâhlar.

Bu telekkilerin, *Paterfamilias*'ın simasını nekadar muhterem, azametli ve yüksek kıldıklarını ve ona nekadar büyük bir hüküm ve nüfuz verdiklerini, onu ailenin bu maddî timsalini nekadar mukaddes ve muhterem kıldıkları vazih bir surette görülüyor; bu evde herkes daha samimi bir surette takdis edilmiş ve kendisine ve soyuna daha emin ve masun bir surette merbut bir mabet buluyor. Öyle zannediyorum ki, Romalıların ölülerinin küllerini hıfzettiikleri vazolara bir ev şekli vermeleri âdeti de onların eve karşı olan dinî ve kalbî merbutiyetlerinin bir eseridir ²⁾. Bu âdetin,

1) VARRO, *De lingua lat.*, VII, 88 CICERO, *De legibus*, II, 8: Separatim nemo habessit deos neve novos neve advenas, nisi publice adscitos; Privatim colunt quos rite a patribus acceperint. Ritus familiae patrumque servanto.

2) W. R. R. BRYAN, *Italic Hut Urns and Hut Urn Cemeteries*, Rome, 1925 ve J. SUNDWALL, *Die italischen Huttenurnen* (*Acta Accademiae Aboensis*, 1925). Ev şeklinde ölünün küllerini muhafaza edici kutular Almayada, İskandinavya'da ve Girit ve Kıbrıs ta da bulunmuştur.

tarihin ilk zamanlarına girmek üzere olan İtalya'da yalnız diğerlerinin talimat ve tedrisatını kabul etmeğe daima amade olmayan, fakat ırkının sağlamlığı ve fikirlerin berraklığı ve saflığı dolayısıyla münasebette bulunduğu ve kendinden daha müterekki olan milletlere karşı tesirli bir surette mukavemete daima hazır bulunan Roma'ya, Latium mıntakasına, ve buradan sirayet etmiş olması muhtemel olan Etruria havalisine mahdut olmadığını görüyoruz.

III. ROMALILARDA EVLENME.— Aile izdivaçtan doğar. Çiçeron'un güzel kelimelerini burada tekrar ediyorum: Nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis; deinde una domus, communia omnia. In autem est principium urbis et quasi seminarium reipublicae¹⁾. Eski milletlerden hiçbiri evlenmeyi, Roma hukukçuları kadar yüksek ve tam bir surette tarif etmemiştir: Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae, consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio, individuum vitae consuetudinem continens²⁾. Ve evlenmenin ülküsü olarak ta, katî, devamlı ve şiddetli bir sebat ve ısrarla zürriyet ve tekessür gösteriliyor. Nufus tahrir memuru bile, nufus tahririnde vatandaşa sorduğu sualler arasında, evlenmeye teallük edeni şu şekilde soruyordu: Habesne uxorem liberorum procreandorum causa? Sualin, cevapsız kalabilecek olan ikinci kısmı da fuzulî görülmüyordu.

Şu halde, hıristiyan izdivacının yükseklik ve ahlâkiliğine varabilmek için, insanî olmaktan ziyade fevkalbeşer olan bir adımın daha atılması lâzımgeliyordu: yani, izdivacın, mukaddes, ve her şeyden fazla dinî bir akid derecesine çıkarılması; bu akde, onun hiçbir surette bozulamamasının sebebini teşkil eden adetâ ilâhî bir kuvvet girer, iştirak eder. İsanın: "Quod Deus coniunxit, homo non separet", sözleri okadar yüksektirler ki, kendi ashabı tarafından bile bu yükseklik anlaşılammıştır; bunlar bu mesele hakkında mutalalâa yürütmeğe kalkışıyorlar (ki buna da İncilde bericik vaka olarak tesadüf edilir): Dicunt ei discipuli eius: si ita est causa homini cum muliere, non expedit nubere. (MATTH. 19, 10) Sırf insanî ahlâk bakımından, Romalıların evlenme müessesesi hemen hemen tam ve mükemmeldir. Ve bunun için de en yüksek bir şeref ve itibara mazhar olan bir müessese olmuştur; hattâ,

1) De officiis, I, 17.

2) Modestinus in Dig. XXXIII. 2, I: Inst. I, 9, 1.

Sabin kadınlarının şiddete müracaatla kaçırılması vakasını bile anane, en yüksek merasim ve ayinlerle yapılmış olan izdivaç ile meşru kılıyor.

İlk zamanlarda ailelerin her biri birer dinî birlik teşkil etmiş olduklarından, evlenme yolu ile yeni bir şahsın yeni bir dine girmesi ancak mukaddes bir fiil olabilir. Bu güne kadar babasının evinde, kendi ocağından ve kendi ecdadından müteşekkil olan o muayyen dinî mevcudiyetlere muayyen bir mabet önünde tapınmış olan genç kadın, kocasının evinde başka bir mabet, başka ilâhlar, başka dinî merasim buluyor. Kendi evinin ayinlerini değil, bu yeni evinkileri takip etmeğe mecburdur; çünkü kendisinden bu yeni ecdadının evlatları doğacak, bunlar onun yeni evinin dinini idame ettireceklerdir. Esasen, aynı evde, ayrı ayrı iki ilâhî mevcudiyete teveccüh eden iki teabbüdün yapılması da hiçbir surette] kabil değildir. Zevce, kocasının evinde adetâ yeniden doğuyor; onun ecdadı artık kocasının kilerdir; ve bunun için de o adetâ kocasının bir kızıdır (filiae loco); o güne kadar babasının kızı üzerindeki *potestas* hemen hemen tamamen kocaya geçiyor.

Binaenaleyh, bir dini terkedip digesine geçiş gibi bir fiili dine ve ahlâka muğayir bir hale düşmekten koruyacak mutantan dinî merasim ve ayinlerin yapılması katiyetle icap ediyor. Bunların nelerden ibaret olduğunu görmek için de, Romada en eski ve en mükemmel bir evlenme şekli olan *confarreatio* usulünü tetkik edelim ¹⁾. Evlenme için icap eden dinî merasimi genç kızın yalnız kendi başına yapamayacağı aşikârdır. O hür değil, bilâkis babasının, veya onun yerini tutan kimsenin *patria potestas*'i altındadır; yalnız bu şahıs bu *potestas* hakkından vazgeçebilir, ve bu suretle genç kızı kendi ailesinden, o güne kadar içinde yaşamış olduğu dinî camiadan çıkarabilir. Merasime kızın babasının evinde başlanır, sabahleyin erkenden *auspiciler* yapılırdı ve evin eski ocağına bir koyun kurban edilirdi. *Patria potestas* prensiplerinin tam bir surette tatbiki icap ettiği takdirde, derhal *manumissio*'nun yapılması, yani genç kızın kendi ailesi ile olan rabitalarından çıkarılması, ve bundan sonra da *tradio*, yani evinden bu suretle çıkarılmış olan kızın, onun üzerinde vasilik hakkını yani *manus*'u iktisap eden kocaya, babaya teslimi icap ederdi.

Fakat meselenin böyle olmadığı zannediliyor (ki, esasen Roma

¹⁾ Evlenmede bu *confarreatio* şeklinin diğer iki şekil olan *coemptio* ve *usus* yollarından daha eski olup olmadığı meselesi çok münakaşa edilmiştir.

telekkilerinin derin doğruluk ve hikmeti ve takdire değer insaniyet hisleri de bu gibi tezat ve rabıtasızlıklarda göze çarpar). Kadının temayüllerini hiç gözönünde tutmamanın ve onun istek ve iradesini hiç indirmenin ne kadar haksız, ahlâka mugayir ve tehlikeli olacağı görüldü, anlaşıldı; ve evlenmenin muteber olması için rızanın elzem ve zarurî bir şart olduğu takdir edildi: evlenen çiftin, ve onların üzerinde *patria potestas* hakları olanların rızaları. Bu fikrin sarıh ve vazıh bir surette teyidine bittabi ancak İmperatorluk devrinin hukukî metinlerinde tesadüf ediliyor¹⁾; fakat ben öyle zannediyorum ki, bu prensibin çok daha evvelki zamanlarda kabul edilmiş olduğuna dair pek kuvvetli deliller mevcuttur.

Plutark, bir *sacrum nuptiale* formülü nakleder ki, diğer muharrirler de, bunu zikretmeden, bahsederler. Bu formülün bizim elimize yunanca metni geçmiştir; asıl lâtinçe metnin nasıl olduğu ve hangi devre ait olduğu katiyetle bilinmiyor. Plutark şöyle diyor: « Δοῖ τι τὴν νόμιμην εἰσαίγοντες λέγειν κελύουσιν: "Οπου οὐ Γαῖος, ἐγὼ Γαῖα» gelini götürönlör niçin ona "senin Gaius olduğun yerde ben de Gaia'yım,, kelimelerini söyletıyorlar²⁾? Bu formül Çiçeronca ve Quintilianusca³⁾ malûmdur, ve kim olduğu biliemeyen *Auctor de praenominibus* ta, bu kelimelerin, zevce tarafından, kocasının evine girmeden söylenmiş olmalarının muhtemel olduğunu söylüyor.

Fakat ὅπου kelimesinin buradaki hakikî manası, yani *nerede* veya *nezaman* kelimelerinden hangisine tekabül ettiği katiyetle bilinmemekle beraber, ve *auctor de praenominibus*'un bu formülün menşesine dair olan hikâyesi bu kelimelerin telâffuz edildikleri zaman hakkında söylediği şeyler için de bizi şüpheye düşürmekle beraber emin olabileceğimiz bir nokta varsa o da bu kelimelerin zevce tarafından telâffuz edilmeleri ve onun iradesini ifade etmiş olmalarıdır. Tam ve devamlı bir teslimiyet ifade eden bu tatlı ve çok şumullü kelimeler, *ubi tu Gaius, ego Gaia* kelimeleri, kocanın mevcudiyeti içinde zevcenin âdeta yok olduğunu ifade ediyorlar; nefis bir muhabbet ve pâklik ile söylenen bu kelimeler Romalıların karakterinin derinliklerinde ne kadar esaslı ve sağlam bir duygunun

1) PAUL. Dig. XXIII, I, 13. Nuptiae consistere non possunt nisi consentiant omnes, id est qui coeunt, quorumque in potestate sint; ULP. V, 5: Iustum matrimonium est si inter eos qui nuptiam contrahunt, connubium sit, et tam masculus puber quam femina potens sit, et utrique consentiant, si sui iuris sunt, aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt.

2) Pro Murena, 12, 27.

3) Instit. Oratoria, I, 7, 28.

yaşadığını, Roma'nın aile müesseselerinin temellerinin ne kadar sebatkâr ve hararetili bir aşka dayandıklarını, ve bazı sathî tetkikçilerinin sert ve kuvvetli Romalılarda mevcut olmayacağını zannettikleri o duyguların, Roma evlerinin duvarları arasında ne kadar asil ve afif bir surette hissedilip yaşadıklarını gösteriyorlar.

Bu förmülün menşeyini afif Gaia Cecilia'ya atfetmek te doğru değildir ve esasen de Çiçeron bu tefsirin sihhatinden şüphe etmiştir; çünkü cümlenin ilk kısmını *ubi tu Gaius* kelimelerini tamamen lüzumsuz kılar. Plutark'ın, Roma ciddiyetinden uzak ve tamamen Yunan safsatasıyla dolu olan izah vetefsiri de yanlış ve manasızdır: *ὄπου σὺ κύριος καὶ οἰκοδεσπότης, καὶ ἐγὼ κυρία καὶ οἰκοδέσποινα*, yani: "senin efendi olduğun yerin ben de hanımıyım,,

Halbuki bu cümle ile nişanlı kız kendi rızasını beyan ve izhar ediyordu; ve bir defa babasının *potestas*'ı altından çıktıktan sonra kocasının ailesine girmek ve onun aile ismini taşımak istediğini gösteriyordu. Fakat tarihî devrin yazılarında bir şahıs ismi olarak tesadüf edilen "Gaius,, kelimesine, aile ismi olarak daha eski zamanlarda teadüf ediliyor. Şu halde, bu formülün metninin eski olduğuna ve kadının kendi rızasını izhar etmesi âdetinin de çok eski olduğuna hükmetmek icap eder.

Bir noktanın daha tetkiki icap etmektedir. Kadın, yalnız babasının veya onun yerini tutan kimsenin *patria potestas* hakkından feragati üzerine kocasının hükmü altına girdiği takdirde, bu *potestas* hakkının bizzat kocaya geçmemesinin sebebi anlaşılabilir.

Halbuki kocanın, karısı üzerindeki hüküm ve nüfuzuna *manus* deniyor, ve, ilerde göreceğimiz gibi, *potestas* hakkı kadar geniş değildir; tam ve kat'î bir hüküm ve idareden ziyade bir himaye ve vesayet hakkıdır. Her halde babanın feragat etmiş olduğu o hüküm ve nüfuzu tahdit eden yeni bir hadise araya giriyor: müstakbel zevcenin izdivaca serbestçe razı olmak suretile müstakbel koca üzerinde kazandığı teveccüh hiç şüphesiz *potestas*'ın ağırlığını ve şiddetini azaltmağa vesile teşkil ediyor.

Diğer birçok noktalarda olduğu gibi burada da Roma aile hukukunda evlenmeyi tesise kâfi olan *ἐγγύησις* veya mukavele zevcenin *κύριος*'i ile koca arasında cereyan ediyor ve kadının rızası kanunen hiç te istenilmiyor; ve bu suretle karısının *κύριος* olan koca onu, kendisinin fikrini hiç sormadan da başkalarına terkedebiliyor. Kadının haklarını bu suretle ayaklar altına alınmasının sebepleri ona Yunanistanda yüksek bir ehemmiyet verilmemesi, erkeklerden ayrı ve kapalı yerlerde yaşatılması ve, ailenin servet ve emvalini muha-

faza gibi maddî menfaat kayguları idi; bu menfaat hırsı varis kızın *ἐπίκληρος* vaziyetinde olduğu gibi çok garip ifratlara sevk ediyordu.

Roma legislatoru bilâkis emvalin muhafaza ve taksimi meselesinden ziyade, yeni teşekkül etmek üzere olan aile ocağının sağlamlığı gibi daha yüksek bir meseleye ehemmiyet verdi. Evlenme bağlarının bozulmasının gayrikabil olduğu yalnız dinî *confarreatio* şekliyle kabul edilmiş olmakla kalmıyor, fakat, ileride göreceğimiz gibi, talâka karşı çok lâkayit olan Yunan hukukunda görülmeyen bir şiddet ve kat'iyetle iddia ve müdafaa ediliyor. İşte mukaveleye varılmadan evvel daha fazla bir ihtiyat gösterilmesinin sebebi.

Rızanın diğer haricî bir şekli de, mihrabın önünde yapılan *dextrarum iunctio* idi ki, Roma sanayii nefisesi tarafından evlenme merasiminin bir ifadesi addedilmiştir. Bu suretle zevcenin *traditio* muamelesi yapıldıktan sonra onu şarkılar ve dualar arasında kocasının evine götüren düyün alayı yapılıyordu. Merasimin bu ikinci kısmının neşe verici ve şen mahiyeti çocukların gürültülerine ve biraz açık beyitlerin okunmasına müsaade ediyordu; çocuklar: *sparge, marite, nocet!* nidalarıyla kocadan ceviz istiyorlardı. Düyün alayı kocanın evinin önüne vardığı zaman zevceye ateş ve su takdim ediliyordu, ve zevce de kapının eşiğine zeytinyağı döküyordu; *Auctor de praenominibus*'a göre, isim sorulması ve *ubi tu Gaius, ego Gaia* cevabı burada vaki oluyordu.

Sonra, çok eski bir âdet olarak kalmış olan kız-kaçırma vakasının hatırası olarak koca, karısını kolları arasında kaldırıyor ve kapının eşiği bu suretle geçiliyordu. Evin avlusunda kadın yeni ocağının önünde yeni ecdadına tapınıyordu; sonra her ikisi de, kızın babasının evinde kurban edilmiş olan bir koyunun derisi üstüne oturuyorlar ve beraber *panis farreus* yiyorlardı. Bu, buğdaydan (*tritium vulgare*) evvel, daha eski zamanlarda halkın gıdasını teşkil etmiş olan bir nevi hububattan (*tritium spelta*) yapılmış bir pide idi.

Bütün merasim, ismini, bir nevi komunyon olan bu teferruattan almıştır: *confarreatio*. Bu merasim, bazılarının zannettikleri gibi yalnız bazı haricî şekil ve hatları itibarile değil fakat benim kanaatime göre, rızayı vazih bir surette ifade etmesi dolayısıyla diğer arian milletlerin bu gibi merasimlerinden farklıdır.

Mamafi, Yunan hukukunda çok mühim bir yer tuttıklarını gördüğümüz mal ve mülkün muhafazası gibi maddî kaygular Romada da belirmeğe başladı; ve *confarreatio* usulünün ağırlığından ziyade bu gibi düşüncelere binaen daha az mutantan olan diğer iki şekil daha kabul edildi ki bunlar da *coemptio* ve *usus* usulleridir.

Coemptio, timsali bir satımdı ki, bu suretle baba kızını müstakbel kocaya satıyor, terk ediyordu. *Usus* ise müruruzaman yolu ile evlenmektir: bir adamla bir sene mütemadiyen beraber yaşayan kadın (arka arkaya üç gün uzaklaşmamak şartıyla) o adamın karısı olabiliyordu.

Her iki suretle de *iustae nuptiae* temin ediliyordu; binaenaleyh her iki şekil de kocaya, *manus* denilen himaye hakkını verebiliyordu. Fakat burada da, ve bilhassa *coemptio* usulünde, satımdan sonra kadının *mancipium* yolu ile kocasının kölesi olmamasını temin için diğer bir şeyin daha inzimam etmesi icap ediyordu ki bu da zevcenin rızası idi; bu suretle bu rıza, eski hukuk mucibince bir insanı satın alan kimsenin onun üzerinde haiz olduğu hudutsuz hükümden kadını kurtarıyordu.

Buraya kadar arzetdiğimiz Romalıların evlenmelerine ait merasim ve âdetler, evin dört duvarı arasında kapanmış kalmış olan ve ocağa ve ecdada teabbütten ibaret olan o iptidaî aile dininin hudutlarından dışarıya çıkmıyorlar. Evlenme merasimlerinin en mukaddesi olan *confarreatio* için bile bir mabede gitmeğe veya bir rahibe müracaat etmeğe lüzum yoktur. Her şey, bu işle doğrudan doğruya alâkadar olanlar tarafından, birbirine akrabalık bağlarıyla bağlanan iki ailenin ev mabetleri önünde yapılır.

Fakat, bu ailelerin birleşmesinden teşekkül eden Devlet te, kendi uzviyeti içinde böyle yeni hücrelerin doğması gibi pek mühim bir mesele karşısında lâkayit kalmaz. Devlet burada, evlenmeyi *iustae nuptiae* yani her bir hukukî şeraiti câmi olarak tanımak için başlıca iki şart koyuyor. Ahlâk ve içtimaî sihat kayguları, evlenmenin muteber olması için kanunî bir yaş haddi konmasını intaç ediyorlar, bir takım siyasi sebepler ve ırkın pâkliğini koruma düşünceleri de, evlenme hakkının tahdit edilmesi, hattâ yalnız muayyen bazı kategorilere mensup kimselere münhasır kalmasına sebep oluyorlar. Devletin kendilerine *ius connubi* hakkını verdiğini kimseler evlenebilirler. İlk zamanlarda *ius connubi* yalnız asil ailelere, aralarında evlenmek üzere, verilmişti; sonra, M. e. 445 senesinde yapılan *plebiscitum Conuleium de connubio patrum et plebis* bu hakkı bütün Roma vatandaşlarına teşmil etti. Daha sonra, M. e. 90-89 senelerinde yapılan *Leges Julia ve Plautia-Papiria* kanunlarıyla serbestçe evlenme hakkı Latinlere, ve sonra İtalyalılara, ve nihayet Caracalla tarafından neşredilen Antoninus kanunvesasisile de İmparatorluğun hudutları içinde yaşayan herkese verildi. Fakat, bütün iptidaî halk kitlelerine hâs olan ırkın pâkli-

ğini koruma kaygusu, bu siyasi endişe, çok sıkı kayıtlar koyup kendi *gens*'inin içinde kadını yükseltmekle beraber, bazı milletlerin sui'istimallerine, Mısırdaki ve İranda en çirkin ve iğrenç şekillerine varıncaya kadar tasvip ve tavsiye edilen ve büyük İskenderin halefleri Makedonyalılar tarafından kolaylıkla kabul edilen endogami ifratlarına hiç varmıyor.

Evlenme müessesesinin başlıca gayesinin Romalılar tarafından evlât yetiştirmek olarak kabul ve daima teyit edilmiş olduğunu söylemiştik. Ecdat ve ocak teabbüdünün idamesi için ailenin istimrar ve bakası yegâne şarttır. İşte bunun içindir ki, ailenin sönüp bitmesi büyük bir felâket addediliyor; burada ölen, sönen yalnız bir isim değildir; bütün bir din burada yok oluyor demektir. Büyüklere, *maiores*'lere bağlayan mukaddes rabita *pietas* kelimesiyle ifade edildiğine göre bekârlık ta aile dinine karşı işlenen bir günah, bir *impietas*'tır. Sefih bekâr tipine yalnız *Plautus*'un komedyalarında tesadüf edilir ki bu da Yunan misallerinden alınmıştır ve Roma telekkilerine tamamiyle yabancıdır.

Esasen, ziraat ve köylülük temellerine dayanan bir cemiyette evlenmemek bugün bile anormal bir şey olarak telekki edilmektedir. Diğer cihetten, maddî menafî düşünceleri de evlenmeye ve çocuk yetiştirmeye sevkederler, çünkü çocuklar sur'atle aile için bir zenginlik menbaı olmağa başlarlar.

Evlenmeden beklenen gaye evlât yetirtirmek olduğu için kadının kısırlığı bu gayenin tehakkukuna mani olur; o derecede ki, evlenme rabitasının, mütemadiyen ve ısrarla iddia edilen ademi infisahı prensibinin bile fevkine çıkar, ayrılmayı ve ikinci bir defa evlenmeyi haklı kılar.

Aulus Gellius, Roma tarihinde tehattur edilen ilk ayrılmadan, Carvilius Ruga'nın talâkından şöyle bahsediyor: asil bir aileye mensup olan Carvilius Ruga, karısını çok sevmesine rağmen ve onun ahlâkından memnun kalmasına rağmen, çocuğu olmadığından ondan talâkla ayrıldı. Ve yapmış olduğu yeminin dinî kuvvetine kendi aşkını feda etti; çünkü, evlenme formülünde, karısını, evlât yetiştirmek gayesiyle aldığına yemin etmişti (*Noctes Atticae IV, 3*).

Mamaî, evlâtsizliğe karşı diğer bir çareye daha tevessül edildi ve bu suretle tebenni müessesesi ihdas edildi. Evlâtlığa kabul edilen kimse, kabul edenin tam manasile bir manevî evlâdı oluyor, onun *patria potestas*'ını kabul ediyor, onun aile ismini alıyor, asıl kendi ismini bırakıyordu.

Yalnız kız çocukların doğması ile de evlenmeden beklenen gaye elde edilmiş olmuyor. Kız evlât, aile dinini idame ettiremez, çünkü evlendiği zaman diğer bir dinî teşekküle girer; soyunun bakasını temin edemez, çünkü ondan doğacak çocuklar, başka bir ailenin ismini taşıyacaklardır.

Bugün Romada halk dilinde tesadüf edilen ve kocaya hitaben söylenen: «*salute e figli maschi!*» temennisi her halde çok eski zamanlardan kalmış olmalıdır, ve avam tarafından kullanılmakla beraber müptezel ve adî bir cümle değildir, çünkü bugün de soyun beka ve istimrarı başka türlü temin edilemez.

Fakat, aile dinini idame ettirecek reisi, *pater familias*'ı vücade getirmek için yalnız doğum kâfi değildi. Çocuğun baba tarafından tanınması lâzımgeliyordu ki bu da, mutantan bir merasimle, doğumun sekizinci veya dokuzuncu günü yapılıyordu. O güne *dies lustricus* veya *dies lustrationis* deniyordu. *Lustratio* kelimesinin manasından da anlaşılacağı veçhile, bir takım temizlikler yapılıyor, sonra çocuk babasının önünde yere konuyordu. O da çocuğunu kolları arasına alıp kaldırdığı takdirde onu evlât olarak tanımış oluyordu (*tollere* veya *suscipere*); fakat çocuğunu kabul etmiyebilirdi. Babasının reddi, çocuğun terkedilmesi, *expositio* edilmesini intaç ediyordu. Bu çirkin âdet, hıristiyanlığın zaferine kadar bütün eski milletler tarafından geniş bir mikyasta ve hiç istisnasız kabul ve tatbik ediliyordu.

Baba tarafından tanınıp kabul edildikten sonra isim koyma merasimi yapılıyor ve çocuk ta, Roma ailesini teşkil eden o küçük *camia* ve o küçük dine, en geniş haklarla giriyordu.

ROBERTO PARIBENI

Roma Üniversitesi Profesörlerinden

(Türkçeye çeviren: Doçent Ş. TALİP)